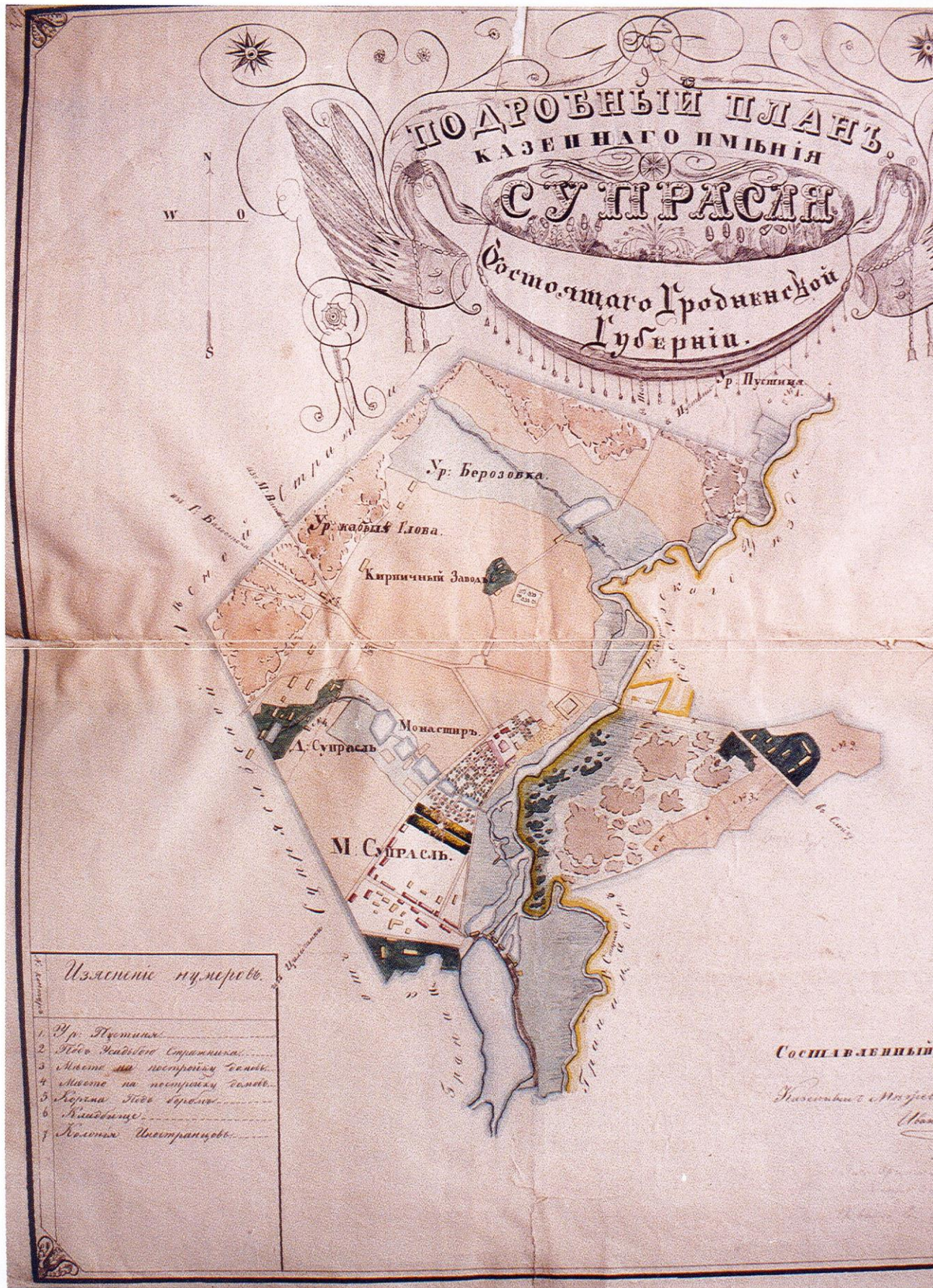

Małe Miasta

Przestrzenie

Pod redakcją
Mariusza Zemła

Collegium Suprasliense
Supraśl 2003

Radosław Dobrowolski, Marta Popławska

Plan Supraśla z 1845 r. (komunikat)

W 2001 r. Marta Popławska, podczas kwerendy archiwalnej w Grodnie na Białorusi, odkryła „szczegółowy plan skarbowych dóbr Supraśl”¹ z 1845 r. sporządzony przez skarbowego-mierniczego Iwana Kostko. Do tej pory badacze historii oraz urbaniści zajmujący się układem przestrzennym Supraśla w wyniku szczupłości źródeł kartograficznych bazowali głównie na planie Supraśla z 1892 r., wykreślonym przez inżyniera Łozowskiego na życzenie baronowej Józefiny Zachert. Nie wiedząc o istnieniu wcześniejszego planu, wysuwali wiele tez, dotyczących rozplanowania Supraśla, które w konfrontacji z omawianym źródłem stały się nieaktualne. Niniejszy artykuł nie odnosi się bezpośrednio do wcześniejszych publikacji i nie próbuje podważać dotychczasowych ustaleń, lecz wskazuje potrzebę wprowadzenia do nich niezbędnych zmian.

Podpis teczki, w której znajdował się nowoodkryty plan, wskazuje, że powstał on w związku z kolejną lustracją państwowych dóbr Supraśl, wymaganą m.in. do zawierania umów dzierżawczych z włókiennikami, do których zaliczał się m.in. Wilhelm Fryderyk Zachert².

Teren ówczesnego mienia państwowego Supraśl wyznaczały z jednej strony rzeka Supraśl – granica powiatów białostockiego i sokólskiego,

¹ *Podrobnij plan' kazennago imienja Supraslja ostojaščago grodnenskoj guberni so-stavlennyj v' 1854 godu kazennym' měirevščikom Ivanom' Kostko* (Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi w Grodnie (dalej NAHB), f. 33, op. 2, dz. 2219).

² Przemysławiec ten dnia 7 kwietnia 1836 r. i 29 maja 1843 r. zawarł umowy ze skarbem rosyjskim na bezterminową dzierżawę nieruchomości, w skład których wchodziły: lasy, gajówki, folwark poklasztorny wraz z zabudowaniami, polami sadami, łąkami oraz rzeką Supraśl (NAHB, f. 2, op. 38, dz. 897, k. 88).

z drugiej zaś „granica od supraskiej leśnej straży”, czyli skraj lasu supraskiej polany. Omawiane źródło kartograficzne poszerza naszą wiedzę o rozplanowaniu dawnej osady folwarcznej oraz o początkach kształtowania się miasteczka. Przedstawia rozplanowanie Supraśla ukształtowane jeszcze przez ojców bazylianów przed modernizacją układu miejskiego, dokonanego przez Wilhelma Fryderyka Zacherta, który w przeciągu pierwszych 11 lat pobytu w tej miejscowości (1834–1845) nie ingerował w jej układ przestrzenny³.

Ówczesny Supraśl składał się z trzech integralnych przestrzeni: „miasteczka Supraśl”, „wsi Supraśl” oraz „klasztoru”. Wieś Supraśl to wzmiankowane w innych źródłach „Osiedle Nowe” – ulicówka ciągnąca się wzdłuż dzisiejszej ulicy Nowej (od Sklepu na Górcie do Górki Haka). W sąsiedztwie tego miejsca wydzielono obszar przeznaczony pod zabudowę mieszkalną, który na planie z 1892 r. oznaczono jako „ziemie państwowej kolonii Supraśl”. Na północny wschód od opisywanej „wsi” znajdował się użytkowany do dzisiaj cmentarz, a tuż za nim, na początku dzisiejszej ul. Brzozówka – „kolonia cudzoziemców” – hipotetyczne miejsce pierwotnego osiedlenia się pierwszej fali ludności związanej z przemysłem włókienniczym.

Według nowoodkrytego materiału „miasteczko Supraśl” zlokalizowane było między dzisiejszą ul. Ogrodową a ul. 11 Listopada, w okolicy dawnego klasztornego „przemysłu” na tzw. Zajmie, przy której wzdłuż grobli usytuowanych było ok. 7 wolnostojących zakładów, wybudowanych niewątpliwie jeszcze przez unickich zakonników. Poprzez określenie tej części Supraśla miasteczkiem, podkreślono produkcyjno-rzemieślniczy charakter omawianego osiedla, którego cechy wykształciły się w okresie wzmożonej działalności gospodarczej bazylianów, a dokładnie w latach 1798–1831⁴.

³ Prawdopodobnie większość zmian w układzie przestrzennym Supraśla nastąpiła dopiero po 4 listopada 1866 r., kiedy Wilhelm Fryderyk Zachert podpisał z Urzędem Dóbr Państwowych w Grodnie umowę na zakup dzierżawionego przez siebie poklasztornego majątku skarbowego, kiedy stał się prywatnym właścicielem prawie całego miasteczka. Za majątek Supraśl zażądano od Zacherta 33 tys. 320 rubli, natomiast za działkę leśną 21 tys. 177 rubli – wszystko płatne w ratach w ciągu 9 lat, począwszy od 1870 r. (NAHB, f. 2, op. 38, dz. 897, k. 1).

⁴ W inwentarzu klasztoru supraskiego z 1830 r. biskup Leon Ludwik Jaworowski – dzierżawca całego majątku przyklasztornego – nazywa Supraśl miasteczkiem (R. Dobrowolski, *Początki miejskości Supraśla*, artykuł w niniejszej publikacji).

Jeszcze w 1845 r. część miejska (dawna folwarczno-bazylikańska) oddzielona była od klasztoru kilkunastohektarową strefą zorganizowanej zieleni. Od południowej pierzei gmachów konwentu bazylikańskiego (tzw. części bułhakowskiej) poprzez dwie małe sadzawki rybne, aż do dzisiejszego ogrodu saskiego rozciągał się ogród włoski o układzie szachownicowym, z 3 osiami podłużnymi wyznaczanymi przez ciągi spacerowe, które przecinały 4 prostopadłe aleje. Oś środkowa (główna) na odcinku ok. 380 m. biegła od klasztoru poprzez przerwę pomiędzy sadzawkami i przecinała boskiet⁵ – miejsce gdzie współcześnie znajduje się „Ogród Saski” i boisko Klubu Sportowego „Supraślanka”. Nazwa miejscowa – „Ogród Saski” – wiąże się zapewne z tradycją ustną sięgającą XVIII w., kiedy powstało bazylikańskie założenie ogrodowo-parkowe, zwane w źródłach „ogrodem włoskim”. Być może nazwa ta określała specyfikę supraślkiego założenia parkowego, nawiązującą od prekursorskich funkcji Parku Saskiego w Warszawie – otwartego dla ogółu społeczeństwa.

Oprócz wyżej opisanych miejsc składających się na dzisiejsze miasto Supraśl, wspomnieć jeszcze trzeba o Podsupraślu – osiedlu położonym na przeciwległym brzegu rzeki, gdzie znajdowała się karczma, siedlisko strażnika leśnego oraz miejsce przeznaczone pod budownictwo mieszkaniowe. Podsupraśl, w przeciwieństwie do Supraśla – przynależącego do powiatu białostockiego – leżał na terenie powiatu sokólskiego.

Porównując plany z 1845 r. i 1892 r., uderza dynamizm w rozwoju Supraśla. Sądzić należy, że główną osią (determinantem) korekt planistycznych, wprowadzonych przez Wilhelma Fryderyka Zacherta, było „wyprostowanie” ciągu komunikacyjnego biegnącego od bramy wjazdowej w kierunku południowym (dzisiejsza ul. Piłsudskiego) i wyznaczenie prostopadłych do niego ulic. Konsekwencją przeobrażeń była zmiana pierwotnego układu „miasteczkowej” części Supraśla. Analiza planu

⁵ „Boskiet – zwarty masyw drzew i krzewów, ujęty w strzyżone ściany szpalerów; jeden z głównych składników ogrodów barokowych, wywodzący się z małego kwaterowego lasu włoskich ogrodów renesansowych; wypełnione całkowicie – tworzyły boskiety pełne, często przecinane alejkami w układach krzyżowych lub gwiazdzystych, mieszcząc rozmaite sale i gabinety, labirynt, teatr ogrodowy, baseny; drzewa sadzone tylko wzdłuż dróg tworzyły boskiety otwarte, sadzone na całej powierzchni w cynek lub kwadrat – stanowiły boskiet tzw. szachownicowy; oddzielny rodzaj tworzyły boskiety obsadzone wyłącznie drzewami zimozielonymi. <franc. Bosquet, wł. Boschetto 'lasek'>” (*Słownik Terminologiczny Sztuk Pięknych*, PWN, Warszawa 2002, s. 49–50). Boskiet w naturalny sposób oddzielał klasztorną część założenia od osiedla folwarcznego, związanego z życiem gospodarczym Supraśla.

z 1845 r. wskazuje jednoznacznie, że w chwili jego wykreślenia nie było jeszcze ulic: 3 Maja, Cieliczańskiej i Ogrodowej, a istniał w owym miejscu pierwotny układ ciągów komunikacyjnych oparty na planie kwadratu. Obrzeża tej figury tworzyły 3 zabudowane ciągi ulic i domykający od północy skraj klasztornego boskietu. Poza tym, na opisywanym planie nie ma jeszcze istniejących współcześnie ulic: Białostockiej ani Klasztornej – pokrywającej się z aleją poprzeczną ogrodu włoskiego. Istniał natomiast stary trakt klasztorny wychodzący prostopadle od bramy-dzwonnicy i ciągnący się dalej w kierunku zachodnim.

Nowy plan Supraśla powinien zainteresować szczególnie osoby zajmujące się współczesnym zagospodarowaniem przestrzennym Supraśla. Dzięki niemu można zająć się rewaloryzacją pewnych części układu przestrzennego tego miasta, jak np. odtworzeniem założenia ogrodowo parkowego, traktu biegnącego niegdyś prostopadle od klasztornej bramy-dzwonnicy czy przywróceniem dawnych stosunków wodnych na rzece.

Poza tym, omawiane źródło jest dla historyka kopalnią wiedzy o pierwotnym rozplanowaniu osady klasztornej. Potwierdza ono wreszcie tezę, że charakter „miasteczkowy” Supraśla ukształtowany był jeszcze w czasach zarządu majątku Supraśl przez bazylianów (zwłaszcza przez opata biskupa Leona Ludwika Jaworowskiego), czyli przed modernizacją układu przestrzennego w wyniku działalności włókienniczej.